

Світлана МАКАРЕНКО

Ключові слова: особистість, людина, дитина, обдарованість, дар, здібність, талант.

На перший погляд, поняття «обдарованість» не належить до понять, які є складними для означення. Обдарованість можна трактувати як похідне від «дар», а дар не потребує додаткового підтвердження, він або є або його немає. Кого ж можна вважати обдарованими?

УДК 159.928.22

ОБДАРОВАНІСТЬ ЯК БІОПСИХОЛОГІЧНА ОЗНАКА ЛЮДИНИ

© Макаренко С. О., 2011

науковій літературі трапляються твердження, що обдарованими можна вважати тільки 2–6 % людей. Численні ж дослідження показують, що із задатками обдарованості, здатністю до ефективної плідної діяльності народжується кожна психічно нормальна людина.

Наукова практика свідчить про те, що на даний час у трактуванні поняття «обдарованість» існує багато протиріч. Спроби виявити якусь конкретну ознаку цього феномена не привели до результату. Наприклад, велика група вчених, скажімо, американські психологи Ілінойського університету під керівництвом М. Карне, а також А. Біне, Т. Симон, Л. Гермен вважають, що запорукою обдарованості є високий рівень інтелекту в конкретної дитини. Але, як слушно зазначає американський дослідник П. Торренс, у розв'язанні складних проблем найуспішнішими є не ті діти, які добре вчаться, і навіть не ті, в кого високий коефіцієнт інтелекту, тобто ці показники не визначають обдарованості [4]. Більше того, оскільки природа інтелектуальної активності достатньо складна і до кінця не визначена, саме поняття «інтелект» ще залишається предметом наукових дискусій.

Ще однією «обов'язковою» умовою

обдарованості називають наявність доброзичливого ставлення до обдарованої дитини оточення, в першу чергу батьків, та визнання обдарованості іншими. Але, як свідчать приклади, які наводять автори монографії «Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень», геніальність (за її наявності) у людини виявляється навіть тоді, коли її не тільки не підтримують, а навіть не визнають. Так трапилося, скажімо, з математиком Е. Галуа, геніальність робіт якого визнали тільки через 40 років після його смерті, а вчителі коледжу, в якому він навчався, складаючи його характеристику, писали: «поведінка дуже погана», «неслухняний», «потребує покарання», «неуважний, язикатий», «схоже, має намір знущатися над вчителями», «не володіє системою знань» тощо [3].

Мало того, як показує практика, обдаровані діти достатньо часто мають проблеми в спілкуванні, демонструють неадекватну поведінку тощо. Американські психологи, вивчивши життєвий шлях 400 видатних людей, виявили, що 60 % з них мали в школі значні труднощі, важко пристосовувалися до умов навчання, орієнтованого на середній рівень знань [4]. Наприклад, математик А. Пуанкаре за тестом Біне був визнаний дебілом, У. Дісней не закінчив школи, М. Гоголь навчався в ліцеї на «задовільно». Список цей можна продовжувати [Там само, 273].

Третьою ознакою обдарованості, про яку найчастіше згадують дослідники, є загальні психічні якості високого рівня розвитку: сенсорні, вольові. Однак практика показує, що обдаровані діти частіше, ніж їхні «стандартні» однолітки, зустрічаються з певними проблемами, а саме: вони достатньо важко адаптуються до нових умов навчання в школі та поза школою у групі однолітків, їм притаманна вразливість, швидка втомлюваність. У них часто й непередбачувано змінюється настрій, іноді виникає бажання усім суперечити тощо.

Наведені тут, а також інші протиріч-

чя між наукою і практичною реальністю спонукають учених більш конкретно означати феномен обдарованості. Серед великої кількості дефініцій цього поняття наведемо такі.

- Обдарованість – це якісно особливе поєднання здібностей.

- Обдарованість – це наявність загальних здібностей, що зумовлюють широту можливостей людини, рівень і своєрідність її діяльності.

- Обдарованість – це розумовий потенціал, цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей і здібностей до навчання.

- Обдарованість – це сукупність задатків, характеристика міри вираження і своєрідності природних передумов здібностей. Інколи обдарованість асоціюється з наявністю внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності.

- Обдарованість вважають високий рівень розвитку здібностей людини, що дає змогу досягти особливих успіхів у певній діяльності.

- Обдарованість – це талант до певного виду діяльності й унікальні творчі здібності.

- Обдарованість – це високий рівень інтелектуальних та академічних здібностей [2, 10].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню обдарованості та творчого потенціалу особистості присвячені численні наукові розвідки і, зокрема, таким її аспектам, як проблема індивідуальних відмінностей; визначення підходів до розуміння психологічних основ та структури обдарованості; психологічні концепції інтелекту і творчості; розвиток інтелектуального і творчого потенціалу особистості.

Дослідники з багатьох галузей наук вивчають цю проблему уже понад століття. За цей час вивчилися певні групи підходів, що їх умовно можна розділити за тим, як їх представники сприймають природу обдарованості, а саме:

- ті вчені, які вважають, що всі діти наро-

джуються обдарованими і тому для формування обдарованості не треба зовнішнього втручання. Представники цієї групи додержуються погляду на обдарованість як на суто біологічне явище: все закладено природою, і треба лише чекати прояву задатків. Наприклад, корейські науковці з Національного університету в Сеулі заявляють, що виявили ділянку мозку, відповідальну за обдарованість. «Геніальне місце» міститься в області кори великих півкуль головного мозку між верхньою тім'яною і задньою частиною мозку. Дослідники на чолі з професором Лі Кун-хо за допомогою магніторезонансного томографа спостерігали за активністю мозку в підлітків (25 обдарованих школярів і стільки ж із середніми розумовими здібностями у віці 16–18 років). Їм пропонували завдання, що вимагають уміння міркувати. З'ясувалося, що в обдарованих дітей активність в області тім'яної ділянки кори великих півкуль головного мозку виявилася значно сильнішою [2].

У життєвих ситуаціях реалізація «дару» може мати високу варіативність, а саме: 1) дитині буде запропоновано вибір різних видів діяльності, і шляхом спроб та помилок вона знайде можливість проявити «дар»; 2) дитина досить рано потрапляє в мікросередовище, яке вже заздалегідь вибірково стимулюватиме прояв «дару»; 3) у випадкових життєвих ситуаціях дитина стикається з людьми, обставинами, які виявляються адекватними її «дару» і сприяють його реалізації; 4) дитина може самостійно оцінити свою успішність у будь-якому виді конкретної діяльності і сама себе «веде» по дорозі, яка спрямована «даром». У процесі становлення потенційної обдарованості перетворення загальної обдарованості у спеціальну значно залежить від активуючого впливу умов середовища, яке буде чи не буде стимулювати вияви структурних компонентів спеціальної обдарованості;

• дехто вважає, що творчими геніями і людьми, які досягли блискучих успіхів, не народжуються, а стають (приміром, відомий дослідник творчої обдарованості

Е. Торренс доводить, що спадковий потенціал людини не є важливим показником майбутньої творчої продуктивності [3, 274]).

Соціум, на думку представників цієї групи підходів, впливає через підтримку таланту, створення умов для його розвитку, і серед цих умов свобода для розвитку творчого таланту має вирішальне значення (звичайно ж, у поєднанні з позитивними прикладами батьків і вчителів). Значення мають і кумири: герої книг, реальні люди, філософи, діячі науки, політики, революціонери. Якщо висока активність психіки, пристрасність талановитої людини в її житті і досягненні успіху та влади є формою, то соціум наповнює цю форму змістом, надає їй чіткої професійної спрямованості. Розвитку творчого потенціалу дитини сприяють допомога дорослих, багате культурне середовище, послідовна і цілеспрямована індивідуальна програма виховання і навчання. Згідно з дослідженнями німецьких учених Герлінди та Ханса-Георга Мелхорнів майже 50 % розумових здібностей формується у малюків до 4 років, 80 % – до 8 років. За твердженням американських спеціалістів Глена і Дженет Доманів, визначальними щодо цього є розвиток рухів і загальна фізична підготовка дитини, що сприяє інтенсивнішому розвитку мозку і формуванню її пізнавальних здібностей. Тому раннє дитинство слід використати для навчання дітей читання, математики, формування енциклопедичних знань за допомогою «бітів» – систематизованих смислових частин інформації [7].

Схожа із запропонованою класифікація підходів до феномена обдарованості представлена в статті Н. Бугайової «Особливості міжособистісної взаємодії інтелектуально обдарованих дітей» [1]. Автор поділяє експериментальні дослідження та теоретичні концепції з проблеми обдарованості на ті, які належать до біологізаторського, соціологізаторського та соціобіологізаторського підходів.

У межах біологізаторського підходу здібності – це властивості особистості, які біологічно детермінуються; їх прояв і розвиток цілком залежать від успадкованого фонду. Представники ж соціологізаторського підходу стверджують, що розвиток здібностей є наслідком дії певних зовнішніх чинників: макро- та мікросоціуму, оволодіння людиною накопиченою поколіннями матеріальною і духовною культурою, спеціально створених для цього сприятливих умов. У 30-ті рр. ХХ ст. В. Екземплярський запропонував розробити програму навчання інтелектуально обдарованих дітей у спеціальних школах. Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. з'явилися перші психологічні роботи з дослідження виняткових здібностей, мислення і творчості. Нині також розробляються різні теоретичні концепції обдарованості. Ф. Гальтон у своїй праці «Дослідження людських здібностей і їх розвиток» стверджував, що природний відбір необхідно замінити штучним, який допоможе підтримати інтелектуальний потенціал, що падає, в людському співтоваристві [1].

Соціобіологізаторський підхід, на думку автора, згадує крайнощі попередніх та ґрунтується на твердженні єдності спадкових і соціальних впливів на розвиток здібностей людини. Теорія про взаємне опосередкування біологічних і соціальних чинників активно розроблялася у працях Л. Виготського і Ж. Піаже. Л. Виготський неодноразово підкреслював, що кожна ознака, розвиваючись, набуває щось нове, чого не було в спадкових задатках, і завдяки цьому питома вага спадкових впливів то посилюється, то послабляється, відсувається на задній план [6, 12 – 13].

Але які б науки не представляли вчені, до яких би груп не належали їхні концепції, усіх їх об'єднує спроба спочатку сформувати концепцію обдарованості, а потім на її основі запропонувати методи, за допомогою яких можна було б її діагностувати. А ці спроби, в свою чергу,

актуалізують необхідність аналізу тих проявів, через які реалізуються обдарованість та індикатори її оцінки.

Наприклад, згідно з концепцією обдарованості американського вченого Дж. Рензуллі, обдарованість є поєднанням трьох характеристик – інтелектуальних здібностей (що перевищують середній рівень); креативності; наполегливості (мотивація, орієнтована на завдання). Її суть: в обдарованих дітей особливе значення має самооцінка, тобто уявлення дитини про свої сили і можливості. Цілком закономірно, що самооцінка у таких підлітків дуже висока, особливо в емоційних дітей; їй притаманна певна суперечність, нестабільність – від завищеної самооцінки в одних випадках дитина кидається в іншу крайність, уважаючи, що вона нічого не може і не вміє. Якщо діти із стабільно високою самооцінкою потребують іноді певного «повернення до дійсності», то їхні ровесники з нестійкою самооцінкою, навпаки, – психологічної підтримки [7, 5 – 22].

Виділена Дж. Рензуллі тріада в дещо модифікованому варіанті є в більшості сучасних зарубіжних концепцій обдарованості. Скажімо, багато спільного з моделлю Дж. Рензуллі мають концепції П. Торренса і Д. Фельдхьюсена, що, зокрема, складається з трьох кіл ядра, які перетинаються, і, на його думку, має бути доповнена Я-концепцією та самоповагою [Там само].

Важливою особливістю сучасного розуміння обдарованості є те, що вона розглядається не як статична, а як динамічна характеристика. Обдарованість реально існує лише в розвитку. Таке розуміння привело до створення теоретичних моделей обдарованості, які разом з чинниками, що характеризують потенціал особистості, включають чинники середовища. Прикладом є модель Ф. Монкса – «мультифакторна модель інтелектуальної обдарованості». Вчений доповнює вже три традиційні перехресні кола Дж. Рензуллі трикутником, що означає основні

чинники мікросередовища: «сім'я», «школа», «однолітки».

«Трифазна» модель є також у К. Теккса, який вважає, що обдарованість в основному визначається трьома взаємозалежними поняттями: випереджувальним розвитком пізнання, психологічним розвитком і фізичними даними. А. О. Йоголевич стверджує, що до обдарованості логічно ставитись як до взаємозв'язку значного (як мінімум, вищого за середній) інтелекту, інтенсивних творчих чи фізичних здібностей та емоційно-вольової спрямованості [5].

А. Таннебаум, у свою чергу, запропонував «п'ятифакторну модель», основними складовими якої є: загальні здібності; спеціальні здібності в конкретній діяльності; спеціальні характеристики неінтелектуального характеру, відповідні для конкретної сфери спеціальних здібностей (особистісні, вольові); стимулююче оточення, що відповідає розвитку цих здібностей (сім'я, школа); випадкові чинники.

Вивчення і дослідження спектра обдарованості привели американських учених до потреби поєднання когнітивних та афективних аспектів розвитку. Прикладом такого підходу є триблокова модель Ф. Уільямса: 1-й блок – основні предмети вивчення (природознавство, мова, математика, суспільствознавство); 2-й – стратегічні напрями викладання і поведінки вчителя (його професійні вміння); 3-й блок – показники розвитку учнів як у пізнавальній, так і в емоційно-особистісній сферах (оригінальність

мислення, готовність ризикувати, допитливість тощо).

Дослідник указує на щонайтісніший зв'язок афективного розвитку з когнітивним, пропонуючи враховувати їх у розвитку обдарованих дітей [8].

Відомі також спроби пов'язати з обдарованістю психічну енергію та інтелектуальну активність індивіда. Зокрема, Ч. Спірмен припускав, що кількісною мірою обдарованості людини є тло її психічної енергії. А. Лазурський, використовуючи поняття психічної енергії, виділяє три типи взаємовідносин особистості і середовища: індивід з низьким рівнем психічної енергії недостатньо пристосований до умов зовнішнього середовища; люди, яким притаманний середній рівень психічної енергії, добре пристосовуються і знаходять місце в зовнішньому середовищі; особи з високим рівнем психічної енергії прагнуть змінити його відповідно до потреб. Здебільшого це талановиті й геніальні люди.

Отже, обдарованість у філософських і психологічних дослідженнях переважно розглядається як якість, що одночасно є і біологічною, і психологічною характеристикою індивіда. Але її розвиток та реалізація можливі лише за сприятливих умов, які формуються макро- та мікросередовищем. Обдарованість може виявлятися лише в конкретній діяльності. Основу обдарованості становлять здібності до конкретної професійної або допрофесійної діяльності (спеціальна обдарованість) і загальні психічні якості високого рівня розвитку (сенсорні, інтелектуальні, вольові тощо).

Література

1. **Бугайова Н. М.** Особливості міжособистісної взаємодії інтелектуально обдарованих дітей / Н. М. Бугайова – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tipp/2010_1/bugaiojva.pdf
2. **Волощук І. С.** Обдарованість: сутність і типологія / І. С. Волощук // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: Зб. наук. праць. – Вип. 2 / І. С. Волощук. – К.: Інститут обдарованої дитини АПН України, 2009. – 276 с. – С. 9 – 25.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
4. Обдаровані діти. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-1512.html>
5. **Розенова М.** Обдаровані діти: психологічні проблеми розвитку, навчання й виховання / М. Розенова. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://malin-edu.net.ua/?page_id=70

6. **Богоявленская М.** Дар богов, или все дети талантливы : школьные проблемы одаренных детей / Марина Богоявленская // Школьный психолог. – 2004. – 8 – 15 ноября (№ 42). – С. 12–13.

7. **Богпомочева О. А.** Особенности образа мира у одаренных подростков / О. А. Богпомочева // Психол. наука и образование. – 2006. – № 4. – С. 5–22.

8. **Брюно Ж.** Одаренные дети: психолого-педагогические исследования и практика / Ж. Брюно // Психол. журнал. – 1995. № 4. – 73 с.

Резюме

• *Обдарованість розглядається як цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей і здібностей особистості, що є одночасно і біологічною, і психологічною характеристикою індивіда. Автор вважає, що основою обдарованості є здібності до конкретної професії в поєднанні із загальними психічними якостями високого рівня розвитку.*

• *Одаренность рассматривается как целостная индивидуальная характеристика познавательных возможностей и способностей личности, которая является одновременно и биологической, и психологической характеристикой индивида. Автор полагает, что основу одаренности составляют способности к конкретной профессии в сочетании с основными психическими качествами высокого уровня развития.*

• *The notion of being gifted is considered as a comprehensive individual characteristic of the cognitive capacities and abilities of the personality, which is simultaneously the biological and psychological characteristic of a person. The author claims, that the fundament of being gifted relies in the capacity for a particular profession, combined with highly developed cardinal psychic qualities.*